

СТАНДАРТИ ЗА ДЕТСКО ПРАВОСЪДИЕ

гл. ас. д-р Мария Дишкова
Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – гр. Бургас

STANDARTS FOR JUVENILE JUSTICE

Ch. Assist. Prof. Maria Dishkova
University „Prof. d-r Asen Zlatarov” – Burgas

Abstract: *This is a statue about laws in Bulgaria regarding juvenile justice. It is very useful to comment this area, because it seems to stay just a little bit unknown for society. It is European requirement to have specific standarts in justice for children and Bulgarian laws are a good reply. Most of these standarts are written in Criminal Code and Criminal Procedure Code.*

Key words: *juvenile justice, standarts, law, children, European requirements .*

Съществуват редица закони и нормативни актове, които регламентират стандартите за детско правосъдие. В Конвенцията на ООН за правата на детето, чл. 40 е вписано:

„1. Държавите - страни по Конвенцията, признават правото на всяко дете, което е заподозряно, обвинено или признато за виновно в нарушаване на наказателния закон, да бъде третирано по начин, съвместим с чувството за достойнство и собствена стойност на детето, който укрепва зачитането от детето на основните права и свободи на човека и който взема предвид възрастта на детето, необходимостта да се подпомага реинтеграцията на детето и поемането от него на конструктивна роля в обществото.

2. За тази цел и зачитайки съответните разпоредби на международните документи, държавите - страни по Конвенцията, по-специално осигуряват:

а) никое дете да не бъде заподозряно, обвинено или признато за виновно в нарушаване на наказателния закон по причина на действия или бездействия, които не са забранени от националното или международното право по време на извършването им;

б) всяко дете, заподозряно или обвинено в нарушаване на наказателния закон, да има поне следните гаранции:

(i) да се счита за невинно до доказването, че е виновно в съответствие със закона;

(ii) да бъде информирано незабавно и пряко за обвиненията против него или ако е необходимо, чрез неговите родители или законни настойници и да получи правна или друга подходяща помощ в подготовката и представянето на неговата защита;

(iii) случаят да бъде решен без забавяне от компетентна, независима и безпристрастна институция или съдебен орган в справедлив процес съгласно закона, при наличието на правна или друга подходяща помощ освен ако се прецени, че това не е в

интерес на детето, по-специално, вземайки предвид неговата възраст или положение, неговите родители или законни настойници;

(iv) да не бъде принуждавано да дава показания или да се признава за виновно; да може да разпитва или да бъдат разпитвани от негово име свидетели на обвинението и да бъде разрешено участието и разпитването на свидетели на защитата при условия на равенство;

(v) ако се счита, че е нарушило наказателния закон, това решение и всякакви мерки, наложени вследствие на това, да бъдат обжалвани пред по-висша компетентна, независима и безпристрастна институция или съдебен орган съгласно закона;

(vi) да има безплатното съдействие на преводач, ако детето не разбира или не говори използвания език;

(vii) да се зачита напълно неговият личен живот на всички етапи на процеса.

3. Държавите - страни по Конвенцията, се стремят да съдействат за създаването на закони, процедури, органи и институции, имащи непосредствено отношение към деца, заподозрени, обвинени или признати за виновни в нарушаване на наказателния закон и по-специално:

а) за установяване на минимална възраст, под която да се приема, че децата не са в състояние да нарушават наказателния закон;

б) когато е подходящо и желателно, за вземане на мерки за разрешаване на случаите с такива деца, без да се прибегва до съдебни процедури, при условие, че напълно се спазват правата на човека и законите гаранции.

4. Различни мерки, като грижи, напътствия и наблюдение, съветване, условно осъждане, даване за отглеждане, програми за образование и професионално обучение и други алтернативи на настаняването в специални институции се предоставят, за да се осигури децата да бъдат третирани по начин, подходящ за тяхното благосъстояние и съответстващ както на обстановката, така и на нарушението [3].

Според наказателния кодекс в Република България наказателно отговорно е:

„Чл. 31. (2) Непълнолетно лице – навършило 14 години, но ненавършило 18 години – е наказателно отговорно, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си.

(3) Непълнолетните, на които деянието не може да се вмени във вина, се настаняват по решение на съда във възпитателно училище-интернат или в друго подходящо заведение, ако това се налага от обстоятелствата на случая.

(4) По отношение на наказателната отговорност на непълнолетните се прилагат особените правила, предвидени в този кодекс [5].

Правилата на ООН относно минималните стандарти отнасящи се до младежката престъпност (Пекинските правила, приети на 29.11.1985 г.) гласят:

„1. Основни насоки.

1.1. Държавите-членки трябва съгласно своите общи интереси да способстват за запазване благосъстоянието на непълнолетните и техните семейства.

1.2. Страните-членки на ООН ще се стремят да развият условията, които ще осигурят на непълнолетните пълноценен живот в обществото. През периода, когато те са най-податливи на отклонения в поведението си, да насърчават процеса на индивидуално развитие и образование, освободено, доколкото е възможно, от престъпления и нарушения.

1.3. Трябва да бъде обърнато необходимото внимание на полезни мерки, които ще мобилизират всички възможни средства, включително семейството, доброволците, училищата и други обществени групи и институции, с цел да се съдейства за осигуряването на благосъстоянието на младежите и с оглед да се намали необходи-

мостта от намесата на закона, както и за ползотворно, честно и хуманно отношение към младежите в случаите на конфликти със закона.

1.4. Борбата с младежката престъпност трябва да бъде схващана като неделима част от процеса на развитие на всяка страна, в рамките на социалното отношение към всички непълнолетни, като по такъв начин подпомагат защитата на непълнолетните и поддържането на обществения ред ...

1.5. Службите за борба с детско-юношеската престъпност систематически ще се развиват и ще си сътрудничат с оглед на подобряването и поддържането на компетентността на служителите си, включително техните подходи, мнения и становища.

2. Приложно поле на правилата и използваните определения.

2.1. Следващите правила за минималните стандарти ще се прилагат безпристрастно спрямо престъпници без каквито и да е различия свързани с пол, раса, цвят, език, вяра, политически и други възгледи, национален или социален произход, собственост, месторождение или други причини.

2.2. За целите на тези правила държавите-членки ще приемат следните определения по начин, съвместим със съответните правни системи и концепции:

а) „непълнолетен“ е дете или младеж, отношението към който за извършено от него нарушение съобразно съответните правни системи може да бъде различно от това към възрастните;

б) „нарушение“ е всяко поведение (действие или бездействие), което е наказуемо според закона в съответната правна система;

в) „непълнолетен нарушител“ е дете или младеж, който е извършил или е бил заловен при извършване на нарушение.

Международни стандарти.

2.3. Във всяка национална юрисдикция да се предвидят действия за приемането на пакет от закони, правило и разпоредби, специално приложими към непълнолетните нарушители, институциите и органите натоварени с ръководни функции по отношение на системата за борба с престъпността:

а) да задоволяват разнообразните нужди на непълнолетните нарушители и да защитават правата им;

б) да задоволяват нуждите на обществото;

в) да осигуряват цялостното и честно прилагане на следните норми.

4. Възраст за наказателна отговорност

4.1. В тези правни системи, които са възприели концепцията за възраст за наказателна отговорност на непълнолетните, долната граница на тази възраст не ще бъде фиксирана твърде ниско, като се вземе предвид достигането на емоционална, умствена и интелектуална зрялост.

5. Цели на борбата с престъпността на непълнолетните

5.1. Системата за борба с престъпността на непълнолетните ще обърне внимание върху осигуряването на благополучие на непълнолетните и ще гарантира, че всяко действие срещу непълнолетни нарушители ще бъде в съответствие с обстоятелствата както относно нарушителя, така и относно системата за борба („принцип на пропорционалността“, известен като средство за степенуване на наказателните мерки или получаване на наказание съответно на сериозността на престъплението).

6. Обхват на свободата на действие

6.1. С оглед на различните нужди на непълнолетните, както и на разнообразието допустими мерки, трябва да бъдат определени съответни ограничения на свободата на действие на различните етапи и нива на управление на борбата с престъпността на

непълнолетните, включително разследване, обвинение, осъждане и последващите ги етапи.

6.2. Трябва да се положат усилия обаче за съобразяване с всички етапи и нива в упражняването на тези действия.

6.3. Тези, които упражняват такива действия, трябва да бъдат специално квалифицирани или обучени да упражняват това правомерно и в съответствие с функциите и правомощията си.

7. Права на непълнолетните

7.1. На всеки етап от процеса ще бъдат осигурени такива процесуални гаранции, като презумпцията за невинност, правото да бъде уведомен за обвиненията, правото да не дава показания, правото на защита, правото на делото да присъства родител или настойник, правото на оспорване и кръстосан разпит на свидетелите и правото на обжалване до по-висока инстанция.

8. Защита на личната тайна

8.1. Правото на лична тайна на непълнолетните, ще се зачита на всеки стадий от делото, с цел да се предотврати вредата, която би била причинена от излишно разгласяване на тайната или от открит процес.

8.2. По принцип не трябва да бъде публикувана никаква информация, която може да доведе до установяване на личността на непълнолетния нарушител.

10. Първоначален контакт

10.1. След арестуването на непълнолетен незабавно се уведомяват родителите или настойникът за задържането му. Където незабавното уведомяване е невъзможно, родителите или настойникът трябва да се уведомят във възможно най-къс срок.

11. Отклоняване от наказателното правосъдие

11.1. Когато е подходящо, компетентен орган по правило трябва да обмисли решаването на делото срещу ненавършилото пълнолетие лице без прибягване до формален съдебен процес.

12. Специализирани служби в полицията

12.1. С оглед на изпълнението на своите функции, полицейските служители, които често или изключително се занимават с непълнолетни или които са заети предимно с предотвратяването на престъпленията на непълнолетни, трябва да бъдат специално обучени и инструктирани.

13. Задържане преди процес

13.1. Принудителното задържане преди процес ще се прилага само като крайно средство и за възможно най-кратък период от време.

13.2. При възможност принудителното задържане ще се заменя с алтернативни мерки, като строг надзор, засилени грижи, настаняване при семейството или в изправително заведение.

13.4. Докато са задържани, непълнолетните ще се ползват от грижите, защитата и всяка необходима или индивидуална помощ – социална, образователна, професионална, психологическа, медицинска и физическа, която те могат да изискват с оглед на своята възраст, пол, личност.

15. Адвокати, родители и настойници

15.1. По време на съдебния процес непълнолетния има право да бъде представяван от адвокат или да подаде молба за правна помощ в страните, където тази политика е регламентирана.

15.2. Родителите или настойниците ще бъдат упълномощени или задължени от компетентните власти да участват в процеса в интерес на непълнолетните. Също така

обаче може да им бъде отказано участие в съдебния процес от компетентните власти, ако има причини да се счита, че това е в интерес на непълнолетния.

16. Доклади от социалното проучване

16.1. Във всички случаи освен тези, отнасящи се до малолетни нарушители, в които компетентните власти да постановят окончателна присъда, условията на живот на непълнолетния или условията на извършване на престъплението трябва да се проучат внимателно с цел да улеснят компетентните власти при произнасянето на присъдата.

17. Основни принципи на съдебния процес и постановяване на присъдата

17.1. При произнасянето на присъдата от компетентните власти да се имат предвид следните принципи:

а) наказанието винаги трябва да съответства не само на обстоятелствата и сериозността на нарушението, но и на обстоятелствата и потребностите на непълнолетния, както и на потребностите на обществото;

б) ограничения на свободата на непълнолетния да се прилагат само след внимателна преценка и по възможност да са минимални;

в) лишаване от свобода да не се налага, освен ако непълнолетния е осъден за сериозно деяние, включващо насилие спрямо друго лице или извършване на други сериозни нарушения и ако не съществуват други подходящи наказания;

г) решаващ фактор при произнасянето на присъдата е осигуряването на нормални условия на живот.

17.2. Смъртно наказание да не бъде налагано на непълнолетен за каквото и да е нарушение.

17.3. Непълнолетни да не се подлагат на телесни наказания.

17.4. Компетентните власти имат право да прекратят процеса по всяко време.

18. Различни наказателни мерки

18.1. Компетентните власти трябва да имат възможност да прилагат различни наказания, позволявайки една гъвкавост, с цел да се избегне в най-голяма степен налагането на лишаване от свобода. Такива мерки, някои от които могат да се комбинират, са:

а) грижи, ръководство и надзор;

б) условно осъждане;

в) разпореждания на обществените служби;

г) финансови наказания, компенсации и реституция;

д) отношения чрез посредничество;

е) разпореждания за участие в групови съвещания и други подобни дейности;

ж) разпореждания, отнасящи се до настаняването в исправителни домове и други такива учреждения;

з) други съответни разпореждания.

18.2. Никой непълнолетен, независимо дали отчасти или напълно, не трябва да се отделя от родителския надзор, ако обстоятелствата по случая го изискват.

19. Налагане на наказанието лишаване от свобода до най-малка степен

19.1. Настаняването на непълнолетните в място за лишаване от свобода винаги трябва да е крайна наказателна мярка и за възможно най-кратък срок.

22. Необходимостта от професионализъм и квалификация

22.1. За да се осигури и поддържа необходимата квалификация на всички, които се занимават със случаи на престъпления извършени от непълнолетни, трябва да се използват разнообразни средства като: професионално обучение, курсове за квалификация, оперенителни курсове и други подходящи средства за обучение.

22.2. Персоналът, занимаващ се със случаите на нарушения, извършени от непълнолетни, трябва да взима под внимание различията, които съществуват между отделните нарушители. Ще се направят усилия да се осигури справедливото участие на жените и малцинствата в службите за борба с престъпността на непълнолетните“ [4, 9 – стр. 30-55].

Глава шеста от Наказателния кодекс регламентира особените правила, които се отнасят до непълнолетни лица.

„Чл. 60. Наказанието на непълнолетните се налага с цел преди всичко да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественополезен труд.

Чл. 61. (1) По отношение на непълнолетен, извършил поради увлечение или лекомислие престъпление, което не представлява голяма обществена опасност, прокурорът може да реши да не се образува или да прекрати образуваното досъдебно производство, а съдът да реши да не бъде предаван за съдене или да не бъде осъден, ако спрямо него могат да се приложат успешно възпитателни мерки по Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните.

(2) В тези случаи съдът може сам да наложи възпитателна мярка, като уведоми за това местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните или ѝ изпрати преписката за налагане на такава мярка.

(3) Когато прокурорът реши да не се образува досъдебно производство или да прекрати образуваното досъдебно производство, той изпраща преписката на комисията за налагане на възпитателна мярка.

Чл. 62. На непълнолетните могат да бъдат наложени само следните наказания:

1. лишаване от свобода;

1а. пробация;

2. обществено порицание;

3. лишаване от право да се упражнява определена професия или дейност.

Чл. 63. (1) За непълнолетните предвидените в особената част на този кодекс наказания се заменят:

1. доживотният затвор без замяна и доживотният затвор – с лишаване от свобода от три до десет години;

2. лишаването от свобода за повече от десет години – с лишаване от свобода до пет години;

3. лишаването от свобода за повече от пет години – с лишаване от свобода до три години;

4. лишаването от свобода до пет години включително – с лишаване от свобода до две години, но не повече от предвиденото от закона;

5. глобата – с обществено порицание;

6. пробацията за ненавършилите 16-годишна възраст непълнолетни – с обществено порицание.

(2) На непълнолетните, навършили шестнадесетгодишна възраст, предвидените в особената част на този кодекс наказания се заменят:

1. доживотният затвор без замяна, доживотният затвор и лишаването от свобода за повече от петнадесет години – с лишаване от свобода от пет до дванадесет години;

2. лишаването от свобода за повече от десет години – с лишаване от свобода от две до осем години.

Чл. 64. (1) Когато определеното наказание е лишаване от свобода по-малко от една година и неговото изпълнение не е отложено по чл. 66, непълнолетният се осво-

бождава от изтърпяването му и съдът го настанява във възпитателно училище-интернат или му налага друга възпитателна мярка, предвидена в ЗБППМН.

(2) По предложение на прокурора или на съответната местна комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните съдът може и след постановяване на присъдата да замени настаняването във възпитателно училище-интернат с друга възпитателна мярка.

(3) Правилото на ал. 1 не се прилага:

а) когато непълнолетният е извършил престъпление по време на изтърпяване на наказанието лишаване от свобода и

б) когато е осъден, след като е навършил пълнолетие.

(4) Правилото на ал. 1 не се прилага и в случаите на повторно осъждане, ако съдът намери, че за поправянето и превъзпитанието на дееца се налага той да изтърпи наказанието лишаване от свобода и когато:

а) неговият срок не е по-малък от шест месеца или

б) ако деецът вече е изтърпял наказание лишаване от свобода.

Чл. 65. (1) Непълнолетните до навършване на пълнолетие изтърпяват наказанието лишаване от свобода в поправителен дом.

(2) След навършване на пълнолетие те се преместват в затвор или в затворническо общежитие. За довършване на тяхното образование или квалификация по предложение на педагогическия съвет с разрешение на прокурора те могат да бъдат оставени в поправителния дом до навършване на двадесет години“ [5].

Според ЗБППМН, чл. 13, ал. 1 „спрямо малолетни и непълнолетни, извършили противообществени прояви, и непълнолетни, извършили престъпления, освободени от наказателна отговорност по чл. 61 от Наказателния кодекс, се налагат следните възпитателни мерки: предупреждение; задължаване да се извини на пострадалия; задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението; поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи; поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател; забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения; забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица; забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес; задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности; задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото; настаняване в социално-педагогически интернат; предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца; настаняване във възпитателно училище-интернат“ [2].

Глава тридесета от наказателно-процесуалния кодекс регламентира особените правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни.

„Чл. 386. (1) Спрямо непълнолетни могат да се вземат следните мерки за неотклонение:

1. надзор на родителите или на попечителя;

2. надзор на администрацията на възпитателното заведение, в което непълнолетният е настанен;

3. надзор на инспектора при детска педагогическа стая или на член на местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните;

4. задържане под стража.

(2) Мярката за неотклонение задържане под стража се взема в изключителни случаи.

(4) В случаите на задържане непълнолетните се настаняват в подходящи помещения отделно от пълнолетните, като незабавно се съобщава на техните родители или попечители и на директора на учебното заведение, когато задържаният е ученик.

Чл. 388. Когато е необходимо, при разпита на непълнолетния обвиняем участва педагог или психолог, който с разрешение на разследващия орган може да му поставя въпроси. Педагогът или психологът има право да се запознае с протокола за разпит и да направи бележки по точността и пълнотата на записаното в него.

Чл. 389. (1) За предявяване на разследването задължително се уведомяват и родителите или попечителите на непълнолетния обвиняем.

(2) Родителите или попечителят на непълнолетния обвиняем присъстват на предявяването, ако поискат това.

Чл. 390. (2) Съдебните заседатели трябва да бъдат учители или възпитатели ...

Чл. 391. (1) Съдебното заседание по дела срещу непълнолетни се води при закрити врати, освен ако съдът намери, че е в обществен интерес делото да се разгледа в публично заседание.

(2) По преценка на съда в съдебното заседание могат да бъдат поканени инспектори при детска педагогическа стая и представители на учебното заведение, в което учи непълнолетният.

Чл. 392. (1) При разглеждането на дела срещу непълнолетни задължително се призовават техните родители или попечители. Те имат право да участват в събирането и проверката на доказателствените материали и да правят искания, бележки и възражения.

(2) Неявяването на родителите или попечителя не е пречка за разглеждане на делото, освен ако съдът намери участието им за необходимо.

Чл. 393. Когато е необходимо да се изяснят факти, които могат да повлияят отрицателно върху непълнолетния подсъдим, съдът може да го отстрани временно от съдебната зала, след като изслуша защитата, родителите или попечителя и прокурора.

Чл. 394. (1) Когато пълнолетният е привлечен като обвиняем за престъпление, извършено от него, преди да навърши пълнолетие, делото се разглежда по общия ред.

(2) Когато непълнолетният е привлечен като обвиняем за деяние, извършено в съучастие с пълнолетен, делата не се разделят и производството се разглежда по общия ред.

Чл. 395. (1) Когато отложи изпълнението на наказанието спрямо непълнолетния, съдът уведомява съответната МКБППМН за организиране на необходимите възпитателни грижи. (2) Когато съдът определи възпитателна мярка, изпраща препис от присъдата на съответната местна комисия. (3) Предложението на прокурора или на МКБППМН по чл. 64, ал. 2 от Наказателния кодекс за замяна на настаняването във възпитателно училище-интернат с друга възпитателна мярка след постановяване на присъдата се разглежда в съдебно заседание с призоваване на непълнолетния и неговия защитник [6].

„Превенцията на противообществените прояви на ненавършилите пълнолетие е важна част от превенцията на престъпността в обществото. Чрез ангажирането в правомерна, общественополезна дейност и възприемането на хуманно отношение към обществото и възгледи за живота младите хора могат да изградят некриминогенна нагласа“ [7, 9 – стр. 56-69].

„Когато това е уместно и законно, полицията, прокуратурата или други органи, които работят по наказателни дела, следва да имат правомощие да осво-

бодят правонарушителя, ако са на мнение, че продължаването на делото не е нужно за защитата на обществото, превенцията на престъпността или спазването на закона и правата на пострадалите“ (мерки в досъдебната фаза) [8, 9 – стр. 70-80].

Литература:

1. Дубягини, Олга и Юрий. 65 начина да предпазим от престъпление детето. Издателство „Брен“, 2005 г., стр. 260-293.
2. Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, в сила от 15 Март 1958 г., обн. ДВ. бр.13 от 14 Февруари 1958 г.
3. Конвенция на ООН за правата на детето, обн. ДВ, бр. 32 от 23.4.1991 г.
4. Минимални стандартни правила на ООН за правораздаване при непълнолетните (Правила на ООН относно минималните стандарти, отнасящи се до младежката престъпност – „Пекински правила“), приети на 29.11.1985 г. с резолюция 40/33 на Общото събрание на ООН.
5. Наказателен кодекс, в сила от 1 Май 1968 г., обн. ДВ. бр. 26 от 2 Април 1968 г.
6. Наказателно-процесуален кодекс, в сила от 29 Април 2006 г., обн. ДВ, бр. 86 от 28 Октомври 2005 г.
7. Насоки на ООН за превенция на противообществените прояви на ненавършилите пълнолетие лица (Насоки от Рияд), 1990 г.
8. Правила на ООН относно минималните стандарти за мерките, несвързани с лишаване от свобода (Токийски правила), 1990 г.
9. Правосъдие по отношение на малолетни и непълнолетни в условията на демокрация – сборник с нормативни актове. РА „Моореа“, Варна, 2007 г.